

Mladá veda

Young Science

**Rozenkruciánska tradícia a slobodomurárske
hnutie v strednej Európe v 17.-18. storočí**

Are preschool children active enough?

Rozhovor s literárnym vedcom prof. T. Žilkom

Mladá veda

Young Science

MEDZINÁRODNÝ VEDECKÝ ČASOPIS MLADÁ VEDA / YOUNG SCIENCE

Jún 2014 (číslo 2)

Ročník druhý

ISSN 1339-3189

Kontakt: info@mladaveda.sk, tel.: +421 908 546 716, www.mladaveda.sk

Fotografia na obálke: Londýn 2013. © Branislav A. Švorc, foto.branisko.at

REDAKČNÁ RADA

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD. (Katedra environmentálneho manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Dr. Pavel Chromý, PhD. (Katedra sociálnej geografie a regionálneho rozvoja, Univerzita Karlova, Praha)

doc. PaedDr. Peter Čuka, PhD. (Katedra cestovného ruchu, Slezská univerzita v Opavě)

prof. Dr. Paul Robert Magocsi (Chair of Ukrainian Studies, University of Toronto; Royal Society of Canada)

Ing. Lucia Mikušová, PhD. (Ústav biochémie, výživy a ochrany zdravia, Slovenská technická univerzita, Bratislava)

doc. Ing. Peter Skok, CSc. (Ekomos, s. r. o., Prešov)

prof. Ing. Róbert Štefko, Ph.D. (Katedra marketingu a medzinárodného obchodu, Prešovská univerzita, Prešov)

prof. PhDr. Peter Švorc, CSc., predseda (Inštitút histórie, Prešovská univerzita, Prešov)

doc. Ing. Petr Tománek, CSc. (Katedra veřejné ekonomiky, Vysoká škola báňská - Technická univerzita, Ostrava)

REDAKCIA

Mgr. Richard Nikischer (Sociologický ústav Akademie věd ČR, Praha)

Mgr. Branislav A. Švorc, PhD. šéfredaktor (Katedra turizmu a hotelového manažmentu, Prešovská univerzita, Prešov)

PhDr. Veronika Trstianska, PhD. (Ústav stredo európskych jazykov a kultúr FSŠ UKF, Nitra)

Mgr. Veronika Zuskáčová (Geografický ústav, Masarykova univerzita, Brno)

VYDAVATEĽ

Vydavateľstvo UNIVERSUM, spol. s r.o.

www.universum-eu.sk

Javorinská 26, 080 01 Prešov

Slovenská republika

© Mladá veda / Young Science. Akékoľvek šírenie a rozmnožovanie textu, fotografií, údajov a iných informácií je možné len s písomným povolením redakcie.

ŽIDOVSKÉ CINTORÍNY V MESTE PREŠOV – ICH PRIESTOROVÉ ROZMIESTNENIE, ŠPECIFIKÁ A SÚČASNÝ STAV

JEWISH CEMETERIES IN THE CITY OF PREŠOV – THEIR SPATIAL DISTRIBUTION,
SPECIFICS AND FORMED STATUS

RNDr. Juliana Krokusová, PhD.¹

Bc. Andrea Hadbavná

Juliana Krokusová pôsobí ako vedecká pracovníčka na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej univerzity. Vo svojej vedecko-výskumnej práci sa venuje predovšetkým antropogénnej geomorfológii, skúma banské a priemyselné formy reliéfu a ich vplyv na životné prostredie. V poslednom období sa zameriava na výskum pohrebných (funebrálnych) a vojenských (militárnych) foriem reliéfu.

Andrea Hadbavná je študentkou 5. ročníka na Katedre geografie a aplikovanej geoinformatiky Prešovskej univerzity.

Juliana Krokusová acts as a researcher at the Department of Geography and Applied Geoinformatics University of Prešov. In his research work, she focuses mainly on anthropogenic geomorphology, examining of mining and industrial relief forms and their impact on the environment. Recently, she focuses on the research of funeral and military relief forms.

Andrea Hadbavná is a student at the Department of Geography and Applied Geoinformatics University of Prešov.

Abstract

Aim of this paper is to show a new view of cemeteries as the funeral landforms. Cemeteries were previously seen only as a last resting place, as something taboo. Recently, they are object of geographical research and provide valuable geographic information. At the same time, some important and specific cemeteries, has become an attraction for tourism. In the Prešov city, there are several interesting cemeteries, where are the graves of prominent personalities and family tombs and crypts, which are heritage listed. There are located also

¹ Adresa pracoviska: Katedra geografie a aplikovanej geoinformatiky, Fakulta humanitných a prírodných vied, Prešovská univerzita v Prešove, Ul. 17. novembra 1, 080 01 Prešov
E-mail: juliana.krokusova@unipo.sk

several interesting Jewish cemeteries. They are memorial of fairly extensive Jewish community that lived here in the past.

Key words: cemetery, necrogeography, darktourism, the city of Prešov, Jewish cemetery

Abstrakt

Cieľom príspevku je poukázať na nový pohľad na cintoríny ako na pohrebnú formu reliéfu. Cintoríny boli doteraz vnímané len ako miesta posledného odpočinku, ako niečo tabuizované. V poslednom období sa stavajú jednak objektom geografického výskumu a zdrojom cenných geografických informácií. Zároveň sa niektoré významné a niečím špecifické cintoríny stávajú lákadlom pre cestovný ruch. V meste Prešov sa nachádza niekoľko zaujímavých cintorínov, kde sú hroby významných osobností a rodinné hrobky a krypty, ktoré sú pamiatkovo chránené. Zaujímavé sú aj židovské cintoríny, v meste Prešov je ich niekoľko. Sú pamiatkou a spomienkou na pomerne rozsiahlu židovskú komunitu, ktoré tu v minulosti žila.

Kľúčové slová: cintorín, nekrogeografia, darkturizmus, Prešov, židovský cintorín

Úvod

Prešov patrí medzi slovenské mestá s bohatou históriou a množstvom zaujímavých a turisticky prítiahlivých pamiatok. Všetko je to zachytené v nespočetnom počte odborných aj populárnych kníh a rôznych typov publikácií i propagačných materiálov. Prešovské cintoríny predstavujú kategóriu, ktorá je málo spracovaná a málo známa nielen medzi samotnými občanmi mesta Prešov, ale aj jeho návštevníkmi. Mnohí si neuvedomujú, že prešovské cintoríny sú jedinečné a veľmi zaujímavé. Hlavný cintorín je známy svojou vnútornou priestorovou štruktúrou. V minulosti sa tu výrazne prejavovala segregácia, predovšetkým religiózna. Cintorín bol rozdelený na časti - katolícka, evanjelická, židovská, vojenská a časť, kde sa pochovávali samovrahovia a cudzinci. Dnes sa na cintoríne prejavuje iná forma segregácie, ktorá odráža skôr ekonomickú situáciu a spoločenský status. Vzhľad hrobu nám veľa napovie o ekonomickom a spoločenskom pozadí pochovaného. Na cintoríne sa nachádza veľa zaujímavých hrobov významných osobností mesta Prešov, rodinných hrobiek, ktoré sú pamiatkovo chránené, ale aj niekoľko bizarných hrobov, ktoré tiež lákajú návštevníkov. Cintorín, ktorý je súčasťou komplexu na Kalvárii je tiež zaujímavý vďaka rodinným hrobkám a podzemným katakombám. Špeciálnu kategóriu tvoria židovské cintoríny, ktorých v meste a jeho okolí pomerne dosť. Je to odrazom existencie silnej židovskej komunity, ktorá žila v minulosti v tomto priestore na viacerých miestach. Život Židov v minulosti nebol jednoduchý, boli vytláčani na okraj priestorovo aj spoločensky. O rozvoj židovskej komunity a prelomenie predsudkov voči Židom sa zaslúžil hlavne Mark Holländer a neskôr aj jeho syn Leo Holländer.

Cintorín ako pohrebná forma reliéfu

Medzi antropogénne tvary reliéfu zaradzujeme aj pohrebné (funerálne) formy reliéfu. Ako uvádza Zapletal (1969), sú to tvary zemského povrchu, ktoré ľudia vytvorili pri pochovávaní mŕtvych. Na vedný odbor geografiu sa vzťahuje výskyt hrobov, z hľadiska ich geografického rozmiestnenia a počtu v teréne, geomorfológiu zasa výskyt tých, ktoré sa v teréne prejavujú morfológicky výrazne.

Pohrebné formy reliéfu zhŕňajú celý rad konvexných a konkávných tvarov. Rozmanité kultúry, ako aj religiózne systémy ukladajú svojich mŕtvych do hrobov rozličnými spôsobmi a týmto vznikajú už spomínané tvary reliéfu. Kult mŕtvych a pochovávanie je možné pozorovať už v dobe kamennej, kedy starostlivosť o mŕtvych zohrávala významnú úlohu a súvisela s vierou v posmrtný život. Keďže ľud veril v posmrtný život ako pokračovanie života pozemského, vkladal rôzne nástroje a milodary do hrobov mŕtvych. Medzi tradičný spôsob pochovávania patrilo tiež spaľovanie tiel zomretých – teda *kremácia*, ktorá je v súčasnej dobe stále častejšie vykonávaná. Spaľovanie tiel sa uplatnilo predovšetkým v oblastiach, kde bolo nedostatok priestoru na pochovávanie mŕtvych, alebo v oblastiach, kde k tomu viedli hygienické dôvody. Najčastejšou formou je *pochovávanie*, pri ktorom vznikajú rozmanité religiózne – priestorové štruktúry. Sú to jednoduché hroby, až monumentálne a architektonicky skvostné mohyly a hrobky (Čech-Krokusová 2013).

K povrchovým pohrebným tvarom zaradzujeme *pohrebné mohyly*. Vznikli navíšením zeme alebo úlomkov skalných hornín. Medzi podpovrchové tvary radíme: hrobové jamy, rovy, hrobky, krypty, kostnice a megalitické hroby. Miesto na uloženie tela zomrelého sa nazýva cintorín a pojmom cirkevné podzemie označujem vyhlbené pohrebné priestory, ktoré sú súčasťou cirkevných stavieb ako napríklad krypty, hrobky či kostnice. (Kirchner-Smolová 2010).

Z aspektu znakovkej viditeľnosti sú cintoríny relatívne jednoduché priestorové a kompozičné útvary. Na prvý pohľad sú čitateľné a zrozumiteľné, hoci v rôznych krajinách a kultúrach sveta nadobúdajú rôzne formálne prejavy (Král'ová 2009). Pochovávanie mŕtvych do hrobov je typické pre kresťanov, židov a moslimov. Takéto územia sú špeciálne vymedzené. Lokalizácia cintorínov v Európe a USA sa odvíja hlavne od týchto faktorov: blízkosť užívateľov, ľahká dostupnosť a cena pôdy. Iný prístup pri umiestnení cintorína volia Číňania pre ktorých sú dôležité spirituálne a mystické faktory. Opierajú sa o geomanciu a podľa nich je najvhodnejšie miesto na pochovávanie obklopené aktívnou a pasívnou energiou, musí byť prejavom princípu feng – shui, perfektnej kombinácie materiálnych a nemateriálnych elementov (Matlovič 2001).

Ako uvádza Zapletal (1969), staršie cintoríny boli zakladané na miestach vhodných predovšetkým polohou, dnešné sa zakladajú i s ohľadom na zloženie terénu aj vo vhodných pôdach.

Počas historického vývoja aj cintoríny prešli istým priestorovým vývojom. V minulosti väčšina rodín pochovávala mŕtvych v blízkosti svojich usadlostí a po postupnom raste sídel sa pochovávanie presunulo do cirkevných cintorínov. Cintoríny boli spočiatku situované okolo kostolov, ale čoskoro boli preplnené a hygienicky neúnosné, čím vznikala potreba vytvárať nové, a to na okrajoch miest.

Cintorín ako zdroj geografických informácií

Doposiaľ cintorín nebol špecifickým objektom výskumu a štúdiom pohrebísk sa zaoberalo len veľmi málo autorov. Vplyvom kultúry a vnímania ľudí bola táto téma pohrebných miest často tabuizovaná. Pre spoločnosť predstavovalo charakterizovanie a zaoberanie sa touto tematikou niečo morbidné. V poslednom období sa postavenie cintorínov a pohrebísk mení a zdôrazňuje sa ich existencia. Stávajú sa zaujímavým objektom aj pre tzv. *darkturizmus*. Na prelome 21.

storočia turisti siahajú po týchto miestach a vyspelejšie štáty zahŕňajú cintoríny a pohrebiská (cintorín Père Lachaise v Paríži, starý židovský cintorín v Prahe a pod.) ako cieľ turizmu a predstavujú ich aj ako oddychové miesta. Cintoríny v súčasnosti zastupujú významné miesto v cestovnom ruchu.

Z pohľadu *nekrogeografie* sú cintoríny zdrojom geografických, biografických, historických informácií a objektom geografického výskumu. Zohrávajú dôležitú úlohu v umení a kultúre. Poskytujú demografické údaje o minulosti mesta a tam žijúcich obyvateľov. Zachytávajú informácie o vojnových udalostiach, epidémiách a sú odrazom histórie miest a obcí. Na základe takýchto informácií je možné dozvedieť sa viac o danom meste a tam žijúcich obyvateľov.

Židovské cintoríny súčasťou mesta Prešov

Židovské cintoríny sa nachádzajú na celom území Slovenska. Židia si vytvárali malé komunity a žili od začiatku 18. storočia vo väčších mestách a dedinách na Slovensku. Miesto posledného odpočinku – teda cintorín si Židia zakladali prevažne v extravilánoch, ďaleko od obcí, v ktorých žili. Najčastejšie to boli miesta, ktoré neboli vhodné na poľnohospodárske účely, na strmých svahoch, chrbátniciach alebo v lesoch.

Nemecké ľudové pomenovanie židovských cintorínov „der gute Ort“ – „dobré miesto“, ako by bolo v protiklade voči miestam, na ktorých sa v skutočnosti zakladali.

Po skončení II. svetovej vojny sa žiaľ židovské cintoríny stali lacným a vítaným zdrojom stavebného materiálu – kameňa a tehál. Väčšina židovských cintorínov na Slovensku bola ohradená múrom.

Pri vchode na cintorín stála murovaná márnica – „Zidduk hadin“. Prevádzka cintorína bola riadená židovskými náboženskými predpismi. O dodržiavanie týchto predpisov sa staralo pohrebné bratstvo – „Chevra Kadiša“. Dôkladný múr často natretý vápnom, ako i vzdialenosť cintorínov od obydľí vyplývala zo židovskej viery. Hrobom bola venovaná veľká pozornosť. Zakazovalo sa rušiť existujúce staršie hroby, čo sa neskôr prejavilo na cintorínoch spleťou náhrobkov z rôznych období. Niektoré židovské cintoríny slúžili aj pre niekoľko obcí, v ktorých žili Židia. V roku 1964 na stránkach časopisu „Pamätková péče“ publikoval Eugen Bárkány príspevok, v ktorom stručne opísal stav židovských cintorínov na Slovensku. V závere svojho príspevku vyslovil prognózu, že za situácie, keď sú židovské cintoríny systematicky ničené, ostane v budúcnosti na Slovensku len veľmi málo židovských cintorínov (Klčo, *Židovské cintoríny na Slovensku, archívny materiál*). V súčasnosti vieme zhodnotiť, že po mnohých cintorínoch dnes v teréne je vidieť len základne stopy po rozobratých múroch, zvyšky rozbořených márníc (Veľký Šariš), alebo niekoľko náhrobníkov. Často sa stávalo, že tieto cintoríny boli aj terčom vandalizmu napr. cintorín vo Veľkom Šariši. Ľudia zámerne ničili náhrobky, či už za účelom hľadania peňazí a cennosti znehodnocovali pietne miesta zomrelých. Najstaršie náhrobky zhotovené z mäkkého materiálu, teda pieskovca boli poškodené alebo aj zničené časom a vplyvom počasia. Treba poznamenať, že časť mladších náhrobkov zhotovených z rôznych druhov mramoru a švédskej žuly bola z cintorínov odcudzená (Klčo, *Židovské cintoríny na Slovensku, archívny materiál*).

Bárkány a Dojč (1991) vo svojej knihe uvádzajú, že židovské umenie na cintorínoch na Slovensku je veľmi rôznorodé. V severných a západných krajoch, ktoré sú susedia

s Poľskom nájdeme na náhrobných kameňoch bohatú plastiku. No naopak na maďarskom pohraničí majú náhrobné pomníky prosté ornamentálne ozdoby. Cintoríny nachádzajúce sa v horských samotách i na strmých úbočiach sú pekne zachované. Veľkosť náhrobných pomníkov bola skoro všade rovnaká, hoci ich tvar a ozdobné prvky sa líšia. *Ozdoby na pomníkoch tvorili pôvodne heraldické znaky. Do štítu, zhotoveného vo forme erbu, a do kameňa ryli podobu zvieratá, ktoré vyjadrovalo mŕtveho. Napríklad lev predstavoval meno Löw, jeleň meno Hirsch a pod (Bárkány, Dojč 1991, s. 10).* Spomínané heraldické zobrazenie sa neskôr pod poľským vplyvom vyvinulo na symbolické. Zlomený strom, zlomená sviečka a ohnuté pero znamenali smrť, otvorená kniha vedomosti. Symbol vtáka sa zvyčajne vzťahoval na ženy a koruna a hviezda na mužov – vedcov (Bárkány-Dojč 1991).

Vplyvom času a už spomínaných faktorov je viacero náhrobných pomníkov zničených a poškodených, a tak zanikajú mnohé drahocenné poklady kamenárskeho výtvarného umenia a aj poézie.

Starý židovský ortodoxný cintorín

Starý židovský ortodoxný cintorín sa nachádza v intraviláne mesta Prešov, v priestore západne od Sídlička III., medzi lokalitami Bikoš, Kráľova hora a Na Rúrkach. Cintorín je umiestnený na svahu na severnej strane Tehelnej ulice č.47, odbočky Volgogradskej ulice, nad panelovou zástavbou Sídlička Mladosť (Obrázok 1).

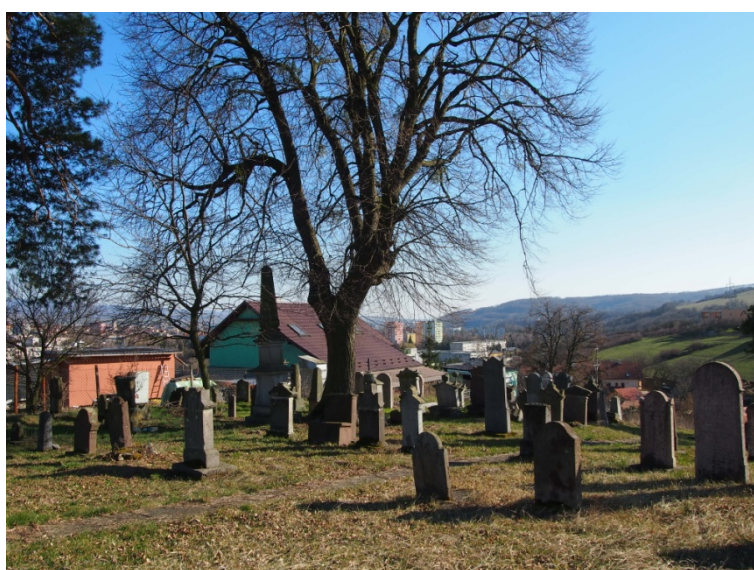
V meste Prešov pôsobilo v minulých storočiach množstvo významných osobností, ktoré preslávili nielen svoje mesto, ale i celú krajinu. Tieto významné osobnosti boli rôznej národnosti, náboženského vyznania či politického presvedčenia, avšak jedno mali spoločné – boli to Prešovčania (Kónya 2005). K takýmto osobnostiam patrili aj Židia, ktorý veľmi významne ovplyvnili mesto a jeho obyvateľov. So vznikom židovských cintorínov sa viažu aj historické súvislosti pôsobenia Židov. V šarišskej oblasti cechy bránili Židom usadiť sa v mestách, a tak bývali v ich okolí vo väčších jášuvim. V Prešove mali Židia obmedzený pohyb od šiestej do osemnástej hodiny. Iba počas jarmočných trhov mohli bývať v meste nepretržite niekoľko dní. Koncom 18. storočia sa podarilo bohatému a vplyvnému poľskému židovi Markovi Holländerovi aj napriek nevôli mestskej rady usadiť sa v Prešove. V roku 1830 žilo už v meste 10 až 12 židovských rodín a týmto rokom sa datuje aj začiatok cirkevného života Židov v meste Prešov. Židia, ktorí žili či už v okolí mesta, alebo v meste potrebovali miesto na pochovávanie svojich mŕtvych. Ako uvádzajú Kónya-Landa (1995) sa dodnes dochovalo šesť židovských cintorínov: starý cintorín s pomníkom rodiny Holländerovcov, neologický cintorín, ortodoxný cintorín, cintorín v Šebastovej, na Dúbrave a na Solivare. Cintoríny v Šebastovej, na Dúbrave a Solivare sa od 60. rokov 20.stor. nepoužívajú. Dochovala sa z nich iba malá časť, aj tá je však veľmi zdevastovaná.

Židovský cintorín na Tehelnej ulici je najstarší v Prešove, bol založený v roku 1827 a ako posledný pochovaný tam bol v roku 1887 Leo Holländer, syn Marka Holländera. Pôdorys cintorína má tvar lichobežníka, širokého cca 50 a dlhého cca 60 metrov. Uprostred cintorína v nekultivovanej vegetácii je zachovaných cca 30 až 50 typických kamenných náhrobných dosiek. Orientácia kamenných tabúl je v severovýchodnom smere, hroby mužov a žien sú umiestnené spoločne a v nepravidelných radoch. Náhrobné dosky sú vyhotovené z viacerých druhov kameňa, a to z pieskovca, mramoru, žuly a majú rozličný tvar. Časť

náhrobných tabúl má zaoblený uzáver v tvare polkruhu. *Niektoré náhrobníky majú doskou ukončenú trojuholníkovým tympanónom, lemovanými profilovanou rímsou, zväčša s „krídelkami“ na oboch stranách (Potočnáková 1995).* V ploche uzáveru náhrobných dosiek sú väčšinou umiestnené jednoduché reliéfne symboly ako Dávidova hviezda, motív smutnej vrby alebo motív leva. Zvyšná plocha náhrobnej dosky je plasticky členená, na ktorej sa nachádzajú architektonické prvky ako pilastre a polostĺpy s jednoduchými odsadenými hlavicami a pätkami ako aj profilované rímasy. Čelná strana náhrobníkov, ktorá je orientovaná na východ je vyplnená textom v hebrejčine. Na hladkej, reverznej, nedekorovanej strane tabúl sa u niektorých náhrobných dosiek vyskytujú nápisy v nemčine a maďarčine.

V západnej časti cintorína je situovaný náhrobník Marka Holländera (Obrázok 2). Náhrobník tvorí kamenný pilier – obelisk, vysoký približne 6 metrov, vyskladaný je z hladkých pieskovcových kvádrov v tvare zrezaného ihlana. Obelisk je osadený na nízkom kamennom soklíku. Na východnej strane obelisku je osadená vo výške 2,5 metra hladká kamenná doska s nápisom v hebrejčine, pod ňou je v kameni piliera vytesaný nápis s menom a rokom úmrtia. Okolo náhrobníka sú zachované nízke kamenné stĺpiky s reťazami, ktoré slúžia na oddelovanie náhrobníka od ostatnej plochy cintorína (Potočnáková 1995).

V súčasnosti je cintorín plný a nepochováva sa na ňom. Po preskúmaní priestorov tohto židovského cintorína, môžeme zhodnotiť, že priestory cintorína sú celkovo udržiavané. Niektoré náhrobníky si vyžadujú sanačné zásahy, druh a rozsah sú pri každom hrobe individuálne. U pár náhrobníkov je potrebné upraviť ich šikmé odklonenie od pôvodnej vertikálnej polohy, ktoré narušili rastúce korene stromov. Príčinou naklonenia je aj nedostatočné stabilné osadenie náhrobníka do terénu. No tiež môžeme týmto príčinám prisúdiť aj dlhý vek náhrobných kameňov a vplyv vonkajších faktorov, ako je počasie. Náhrobné tabule sa zvažujú v smere po spádnici svahu, t. j. smerom na hrob. Pieskovcové tabule sú oveľa viac poškodené a rozpadnuté, ako náhrobníky z kameňa a žuly. Na cintoríne sme mohli vidieť aj odpadky, ktoré tu zanechali vandali. Prístup na cintorín je možný cez súkromný pozemok so súhlasom majiteľa a Židovskej náboženskej obce v Prešove.

Obr. 1 Starý židovský ortodoxný cintorín na Tehelnej ulici
Zdroj: Hadbavná, 2014

Obr. 2 Náhrobník Marka Holländera
Zdroj: Hadbavná, 2014

Ortodoxný židovský cintorín nad Vukovom

Tento ortodoxný židovský cintorín sa nachádza v blízkosti prvého starého židovského a je situovaný na severozápadnom okraji mesta v lokalite s miestnym označením Nad Vukovom. Prístup na cintorín je bočnou uličkou z ulice Tehelná. Plocha cintorína má pretiahnutý tvar obdĺžnika o rozlohe 8 136 m². Dlhšia os obdĺžnika má severojužnú orientáciu. Terén tvorí svah s východnou orientáciou. Cintorín má charakter trávinatej plochy a hranica územia je vymedzená súvislým oplotením. Východná, severná a južná hranica oplotenia je identická s pôvodnou historickou parceláciou. Severné a čiastočné východné oplotenie tvorí betónový múr s piliermi, ktorý je z časti doplnený pletivovým plotom. Novšie plechové oplotenie na západnej strane dlhé približne 3 m je terasované. Na južnom okraji cintorína sa zachoval pôvodný vstupný objekt, cez ktorý sa vchádza na cintorín. Na cintoríne sú solitérne rozmiestnené staršie mohutné stromy: lipa, čerešňa.

Založili ho roku 1890. Pri vchode je byt strážcu (Obrázok 3). Hroby ležia v západovýchodnom smere. Stredná cesta rozdeľuje cintorín na dve časti (Bárkány- Dojč 1991, s. 340). Stredná cesta – chodník vedie cez celý cintorín, až k oploteniu na severnej strane. Chodník a schodisko nachádzajúce sa v strede rozdeľujú plochu cintorína na 3 rôzne veľké sektory. Po ľavej strane od chodníka ležia muži a na pravej ženy. Výnimku tvoria len rodinné hrobky. Hroby a ich usporiadanie vytvárajú rady prebiehajúce zo severu na juh. Orientácia hrobov je z východu na západ a hlavová časť a náhrobníky sú na západnej strane. Hroby v súčasnosti kopíruje sklon terénu.

V správe monitoringu a sanačných úprav objektu tohto cintorína z roku 2003, vypracovaný projektovou kanceláriou p. Jurča sa uvádza, že na cintoríne je 869 viditeľných hrobov. Z toho terénnych hrobov je 652, hroby s obvodovými obrubníkmi – 141, hroby s krycou doskou – 51, dvojhrobov je 23 a hroby s nadstavbou vo forme sarkofágu sú 2.

Z pohľadu architektúry sa na náhrobníkoch uplatňujú tradičné formy. Nachádzajú sa tam doskové pieskovce, alebo žulové stély, vápencové obelisky, alebo sa vyskytujú aj netypické formy ako stĺpy, nepravé dvere a podobné. Terénnych hrobov s doskovými jednoprvkovými náhrobníkmi z pieskovca je 231. Povrch týchto hrobov je zatrávený a splýva s okolitými plochami. Pre najstaršie terénne hroby sú typické pieskovcové doskové jednoprvkové náhrobníky (stély) osadené v záhlaví hrobu.

Hrobov s doskovými jednoprvkovými náhrobníkmi zo žuly a vápenca je 306 a sú typické pre novšie terénne hroby. Hrobov s viacprvkovými náhrobníkmi zo žuly a vápenca je 115. Tieto náhrobníky sú založené do terénu konštrukčne kvalitnejšie. V súčasnosti všetky náhrobníky vykazujú rôzny stupeň naklonenia po spádnici svahu smerom nad hrob, respektíve sú na hrob alebo do jeho blízkosti zvalené.

Hrobov s krycou doskou je 51, z toho s doskovými jednoprvkovými náhrobníkmi zo žuly a vápenca sú 2. Hrobov s viacprvkovými náhrobníkmi zo žuly a vápenca je 23. Hrobov so šikmým blokovým betónovým náhrobníkom je 25 a hrob bez náhrobníka je jeden. Prevažnú väčšinu tvoria náhrobníky tvaru jednostranne zošikmeného hranola, na ktorom je umiestnená kamenná tabuľa s textom. Hranol je z kamenársky upravovaného betónu. Tabule sú kamenné svetlé žuly a vápenca. Jurčo (2003, s. 9) uvádza sa, že pri tomto type náhrobníka majú poruchy pôvod v prirodzenej erózii betónu.

Dvojhrobov je na cintoríne 23, z toho z krycou doskou s viacprvkovými kamennými náhrobníkmi zo žuly a vápence je 11. Hroby s obvodovými obrubníkmi a viacprvkovými náhrobníkmi a kovovou ohradou zo žuly a vápenca je 9 a jeden hrob s krycou doskou a šikmým betónovým náhrobníkom s kamennou tabuľou. Náhrobníky majú žulové a vápencové dosky s architektúrou viacprvkových náhrobníkov ako sú obelisky, stĺpy, nepravé dvere a pod. Kovové ohrady sú z kováčsky spracovanej železnej tyčoviny a pásoviny (Jurčo 2003)

Na cintoríne sa vyskytujú len dva hroby s nadstavbovou formou sarkofágu, jeden z nich je po úprave a je prekrytý otvoreným prístreškom. *Hrob so staršou úpravou je prekrytý šikmo proti sebe uloženými kamennými doskami v tvare sedlovej strechy a v záhlaví má vysoký doskový jednoprvkový náhrobník* (Jurčo 2003, s. 12).

Po preskúmaní priestorov cintorína sme zhodnotili, že väčšina náhrobkov si vyžadujú sanačné zásahy. Podobne ako pri starom cintoríne sú najčastejšími poruchami náhrobníkov ich šikmé odklonenie od pôvodnej vertikálnej polohy. Množstvo náhrobníkov je úplne zvalených pričom v niektorých prípadoch došlo k mechanickému poškodeniu kameňa. Príčina naklonenia náhrobníkov spočíva v tom, že náhrobníky boli nedostatočne stabilne osadené do terénu. Zvalené náhrobky má na svedomí násilná činnosť vandalov. V súčasnosti prebiehajú opravy plota na východnej strane cintorína.

Obr. 3 Hroby vytvárajúce rady na ortodoxnom židovskom cintoríne
Zdroj: Hadbavná, 2014

Neologický židovský cintorín

Na severnej strane mesta na tzv. Táborisku, ktorý susedí s areálom mestského cintorína sa nachádza neologický židovský cintorín založený v r. 1876. Z východnej strany tvorí hranicu Šafáriková ulica, z juhu ul. Krátka, ktorá sa klesajúc napája v kolmom smere na spomínanú Šafárikovu ulicu. Západnú stranu ohraničuje spoločný múr s mestským cintorínom. Cintorín je ohraničený murovaným plotom, ktorého súčasťou z ulice Krátka je objekt ceremoniálnej haly – „Ciduk Hadin“, postavený v období medzi prvou a druhou svetovou vojnou. Projekt na

túto výstavbu vypracoval Július Groszmann. Cez túto jednopodlažnú trojtraktovú stavbu obdĺžnikového pôdorysu z režného tehlového muriva sa vchádza do spomínaného areálu. Z vnútornej strany areálu na vstupný otvor obradnej siene nadväzuje betónový, resp. chodník z andezitových kociek rozdeľujúci cintorín na dve časti – západnú, ktorá ma približne 500 náhrobníkov a východnú – 250 náhrobníkov. Rozmery cintorína sú 43 x 160 metrov. Chodník je ukončený pamätníkom, ktorý je venovaný padlým vojakom židovskej národnosti počas 1. sv. vojny. Bronzovú dosku, vsadenú do kameňa, s textom a uvedeným autorstvom (Opus munusque rom. cath. parochi A. Mikita) zdobí výjav „obetovanie baránka“. Pod ňou je na mramorovej doske uvedený zoznam 14 vojakov s vyznačenou vojenskou hodnosťou. Na východnej strane sa nachádza pamätník doplnený o ďalších padlých židovských občanov. Kamenné náhrobné dosky sú z rôzneho materiálu, a to z pieskovca, žuly, kamenina, švédska žula, mramor a podobne. Nápisy na hroboch sú vo viacerých jazykoch, a to v hebrejskom, nemeckom, maďarskom a slovenskom jazyku. Na náhrobníkoch sú použité tieto symboly: žehnajúce ruky Kohenov, krčah Levitov, Dávidovu hviezdu a smutnú vrbu. Najstaršie náhrobníky sú z poslednej štvrtiny 19. storočia (Suchý 1998). Z mnohých významných osobností židovskej národnosti mesta Prešov je tu pochovaný aj Filip Löwy, ktorý bol v Prešove rabínom v rokoch 1956 až 1985.

Areál cintorína dotvárajú skupiny listnatých stromov – breza, lipa a ihličnatých drevín – tuje. *Hroby majú smer na východ a pochovaní ležia muži a ženy spolu v pekne regulovaných radoch* (Bárkán-Dojč 1991).

Obr. 4 Pohľad na neologický cintorín
Zdroj: Hadbavná, 2014

V súčasnosti je cintorín v dobrom stave vrátane objektu ceremoniálnej haly, je udržiavaný, zatravnený s menším množstvom krovín a náletových drevín na východnej strane. Stav náhrobných kameňov je závislý od materiálu z ktorého sú vytesané. Pieskovcové stély sú čiastočne zvetrané, niektoré texty sú menej čitateľné. Novšie náhrobné kamene zo žuly a mramoru, prípadne kameninové z posledného obdobia sú v dobrom stave. Poškodené stély boli v nedávnej minulosti horizontálne vedľa seba poukladané a osadené do betónového lôžka.

Na cintoríny boli sekundárne umiestnené náhrobné kamene pochádzajúce z obce Šarišské Lúky v dôsledku zrušenia častí cintorína (Obrázok 5).

Obr. 5 Náhrobné kamene pochádzajúce z obce Šarišské Lúky
Zdroj: Hadbavná, 2014

Obr. 6 Vstup na neologický židovský cintorín
Zdroj: Hadbavná, 2014

Židovský cintorín v Šebastovej

Židovská náboženská obec Šarišské Lúky – Šebeš je jednou z najstarších v šarišskej župe. Šebeš leží pri ceste Budín – Krakov, v minulosti bola veľmi frekventovaná a od slobodného kráľovského mesta Prešov vzdialená asi len 2 km. Je veľmi pravdepodobné, že už pred 18. storočím tu bývali Židia. *Marcus Holländer, ktorý roku 1789 ako prvý žid býval v Prešove, pravdepodobne išiel ta bývať zo Šebeša. Chevra Kadiša je staršieho pôvodu a bola od roku 1845 spoločná s prešovskou (Bárkány-Dojč 1991, s. 342 - 343).* Prvý zakúpený pozemok na cintorín bol vo Vyšnej Šebastovej (býv. Vyšný Šebeš). V súčasnosti je úplne zarastený. Dôkazom toho, že tu niekedy bol cintorín sú už len dva stojace a tri ležiace náhrobné kamene. Po celom priestranstve cintorína je vysoká tráva a stromy jablone a slivky. Vchod na cintorín je cez dvor roľníka, ktorý pozemok používa. Rozmery cintorína sú 33 x 35 metrov. Severná strana cintorína je úplne otvorená, bez porastu. Ostatné strany cintorína sú porastené kríkmi a niekde je ešte slabý drevený, či drôtený plot. Cintorín má stúpajúci terén. Od roku 1834 sa cintorín nepoužíva a práve preto bol zrušený.

Pozemok na nový cintorín bol kúpený v tom istom roku. Tento nový cintorín leží v obci Šebastová asi 300 m od hlavnej cesty Prešov – Bardejov. *V strede je prístup k hrobom. Po oboch stranách sú štyri rady, osobitne ležia ženy a muži. Od r. 1942 sa cintorín nepoužíva (Bárkány-Dojč 1991, s. 344).* Na cintoríne je viac ako 100 kameňov spadnutých, zlomených alebo vyvrátených. Pomníky sú väčšinou v empírovom slohu. Dizajn niektorých kameňov je oblúkovitý, v barokovom štýle vlnovito horným zakončením. Tiež môžeme pozorovať mnoho figurálnych reliéfov. Z najčastejšie vyskytujúcich motívov je holub a lev, ktorý stoja z oboch strán počiatočných písmen hebrejského slova „tu odpočívajú“. Na jednom pomníku môžeme vidieť dve mláďatá vtákov, na druhom reliéfe smútiaceho holuba medzi konármi košatého stromu. Z ornamentov prevládajú kvety a listy (Bárkány-Dojč 1991).

Obr. 7 Vstup na židovský cintorín
v Nižnej Šebastovej
Zdroj: Hadbavná, 2014

Obr. 8 Pomníky obrastené stromami
na židovskom cintoríne v Šebastovej
Zdroj: Hadbavná, 2014

V súčasnosti je cintorín zarastený stromami a nekosenou trávou (Obrázok 8). Pomníky sa nachádzajú už v zarastenom lese s kríkmi. Prístup na cintorín je cez bránu, avšak oploenie je natoľko zničené, že sa na cintorín dá vstúpiť (Obrázok 7). Aj napriek udržiavaniu cintorína sa vandalizmus prejavuje hlavne v rozhadzovaní odpadkoch, ničení vstupnej časti a pomníkov na cintoríne.

Židovský cintorín pod Dúbravou

Tento židovský cintorín sa nachádza v lokalite „Pod Dúbravou“, vzdialený od mesta Prešov 4 km a od mesta Veľký Šariš 2 km. Cintorín vznikol okolo roku 1780, nachádza sa v lesnom poraste v blízkosti štátnej cesty Prešov – Sabinov. Cintorín je ohradený kamenným múrom hrubým cca 50 – 60 cm, ktorý je sčasti zrúcaný. Situovaný je v svahovitom, dnes už zalesnenom teréne o rozlohe 50 x 100 m (Obrázok 9). Najstaršia zachovaná listina, dotýkajúca sa židovských obyvateľov župy, je z roku 1726, kedy miestodržiteľská rada nariadila vykonať ich súpis. Vtedy ich v župe žilo iba 74. Pravdepodobne už v roku 1820 mali židia Veľkého Šariša svoju náboženskú obec – Chevru kadišu a cintorín. Vtedy mala obec okolo 30 - 40 členov. V r. 1930 ich už bolo okolo 75.

Na cintoríne sa v súčasnosti nachádza okolo 15 náhrobných kameňov. Kamene sú zoradené v radoch a orientované nápismi smerom na východ. V dolnej časti cintorína sa nachádzajú náhrobníky staršie, pravdepodobne ešte z konca 18. resp. prvej polovice 19. storočia, ktorých je asi dvadsať. Náhrobníky sú rôznych tvarov, sú polkruhovo, konkávno-konvexne ukončené alebo majú po oboch stranách konkávne vykrojený štít, sedlové ukončenie a podobne. Ornamenty, s ktorými sa stretávame sú: ruky, ružové úponky s korunou, dve holubice a štylizované florálne motívy.

V strede cintorína bol *ohel*, dnes bez múrov, dverí okien i strechy, z ktorého sú zachované iba kamenné základy o rozmeroch asi 2 x 4 metrov. Pochovaný bol v ňom rabín Jizchak Ben Mosche. Na niektorých novších náhrobníkoch sú čitateľné i latinsky písané mená, napr. PROPPER DAVID 1887, REGINA FANYVES, a iné. Novšie náhrobné kamene sa nachádzajú v hornej časti cintorína, tieto nesú znaky a tvaroslovie odvodené novogotickej

architektúry 19. storočia. Mužské a ženské hroby sú tu zoradené v osobitných radoch. Cintorín mal pôvodne i malú katafalkovú miestnosť *Ciduk hadin* rozmerov asi 5 x 4 metrov, dnes sa už nezachovala (Glos 1995).

Obr. 9 Pohľad na židovský cintorín na Dúbrave

Zdroj: Hadbavná, 2014

Po preskúmaní terénu cintorína, môžeme zhodnotiť, že cintorín je už dlhú dobu bez údržby. V súčasnosti je zarastený starými stromami, nachádza sa teda v lese. Nadzemné stavby nie sú zachované. Obvodový kamenný múr je značne poškodený, miestami deštruovaný. Náhrobné kamene z pieskovca sú najviac poškodené a sú málo čitateľné. Náhrobníky v novšej časti sú žiaľ väčšinou povyvracané a väčšina je vyklonená zo svojho pôvodného uloženia. Takéto vyklonenie je spôsobené časom, rastúcimi koreňmi stromov a tiež aj atmosférickými a poveternostnými podmienkami.

Tento židovský cintorín predstavuje jeden z posledných zachovaných hmotných dokladov osídlenia, pôsobenia a histórie dnes už zaniknutej židovskej náboženskej obce vo Veľkom Šariši.

Cintorín v súčasnosti nie je využívaný, je pietnym miestom pochovaných členov bývalej židovskej komunity Veľkého Šariša.

Obrázok 10 Vykláňajúce sa pomníky na židovskom cintoríne na Dúbrave

Zdroj: Hadbavná, 2014

Židovský cintorín na Solivare

Židia, ktorý žili na Solivare patrili k rabinátu v Šebeši. V roku 1930 tam žilo 52 ľudí. Kvôli vzdialenosti do Šebeša si Židia žijúci na Solivare založili vlastný cintorín. Cintorín je situovaný v západnej časti rímskokatolíckeho cintorína s rozmermi 60 x 16 m. Na východnej polovici cintorína ležia ženy a na západnej ležia muži. Barkány-Dojč (1991) uvádzajú, že časť hrobov asi 2 rady v strede majú smer severojužný, ostatné východozápadný. Najmladší dátum na kameni zaznamenáva rok 1936 (Suchý 1994). V areáli cintorína sme videli už len zopár stojacích náhrobných kameňov (Obrázok 11). Kamene sú ukončené oblúkmi alebo trojuholníkovým tympanónom. Cintorín je bez oplotenia, otvorený na južnej strane, ostatné časti sú obrastené tujami.

Obr. 11 Stojace náhrobky na židovskom cintoríne na Solivare
Zdroj: Hadbavná, 2014

Záver

Židovské cintoríny v meste Prešov sú zaujímavé z viacerých uhlov pohľadu. Ich primárna funkcia je zachovaná, sú miestom piety a posledného odpočinku zosnulých. Zároveň sú istým mementom a spomienkou na pomerne veľkú komunitu ľudí, ktorá tu žila, a vďaka udalostiam počas druhej svetovej vojne doslova zmizla. V poslednom období sa do popredia dostáva aj tzv. nekrogeografia, kde cintoríny chápeme ako pohrebné (funerálne) formy reliéfu, t.z. formy reliéfu vytvorené človekom za účelom pochovávaní, ktoré majú svoje priestorové aspekty a sú cenným zdrojom geografických informácií. Zároveň sa cintoríny stávajú vyhľadávaným objektom cestovného ruchu (darkturizmus). Židovské cintoríny v Prešove sú veľmi zaujímavé nielen pre Židovskú komunitu, ale aj širšiu verejnosť.

Tento článok odporúčal na publikovanie vo vedeckom časopise Mladá veda: doc. RNDr. Radoslav Klamár, PhD.

Použitá literatúra

1. BÁRKÁNY, E., DOJČ, Ľ., 1991. *Židovské náboženské obce na Slovensku*. 1. vyd. Bratislava: VESNA Bratislava. ISBN 80-85128-56-X.
2. BEDNÁRIK, R., 1972. *Cintoríny na Slovensku*. Bratislava: Slovenská akadémia vied. ISBN 71-023-72.
3. ČECH, V., KROKUSOVÁ, J., 2013. *Antropogénna geomorfológia (antropogénne formy reliéfu)*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied PU. ISBN 978-80-555-1037-8.
4. GLOS, P., 1995. *Návrh na vyhlásenie vecí za Kultúrnu Pamiatku – Židovský cintorín „Pod Dúbravou“*. 4 s. Nehnuteľné pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1
5. JURČO, P., 2003. *Monitoring OŽK – Cintorín Prešov*. 12 s. Nehnuteľné pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Z 517/1
6. HAJDUK, M., 2013. Židovské obyvateľstvo v blízkosti mesta Prešov v 19. storočí. In: *Mladá veda*. Ročník 1, číslo 2, s. 24 – 27. ISSN 1339 – 3189.
7. KLČO, M., *Židovské cintoríny na Slovensku* (archívny materiál). Umiestnenie: Prešov: Krajský pamiatkový úrad.
8. KÓNYA, P., 2005. Tri osobnosti z úsvitu dejín prešovských židov. In: *Moje mesto Prešov, My city Prešov*. Roč. 2, č. 1, s. 66 – 74. ISSN 1336-4855.
9. KÓNYA, P., LANDA, D., 1995. *Stručné dejiny prešovských židov*. Prešov: PVT a. s. Bratislava divízia Prešov. ISBN 80-967253-4-3.
10. KIRCHNER, K., SMOLOVÁ, I., 2010. *Základy antropogénnej geomorfológie*. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci. ISBN 978-80-244-2376-0.
11. MATLOVIČ, R., 1998. *Geografia priestorovej štruktúry mesta Prešov*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity. ISBN 80-88885-33-7.
12. MATLOVIČ, R., 2001. *Geografia relígií*. Prešov: Fakulta humanitných a prírodných vied Prešovskej univerzity v Prešove. ISBN 80-8068-062-0.
13. PETRANSKÁ, D., ZUBKO, P., DRONZEK, J., a kol. 2010. *Prešovská kalvária*. Prešov: Farský úrad sv. Mikuláša. ISBN 000043916.
14. POTOČŇÁKOVÁ, I., 1995. *Prešov, starý židovský ortodoxný cintorín – návrh na vyhlásenie vecí za Kultúrnu Pamiatku*. 5 s. Nehnuteľné pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1.
15. SUCHÝ, Ľ., 1998. *Návrh na vyhlásenie vecí za Kultúrnu Pamiatku – Židovský neologický cintorín*. 4 s. Nehnuteľné pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 502
16. SUCHÝ, Ľ., 1994. *Návrh na vyhlásenie vecí za Kultúrnu Pamiatku – Židovský cintorín na Solivare*. 2 s. Nehnuteľné pamiatky židovskej proveniencie. Umiestnenie: Prešov: KPÚ, Archív Krajského pamiatkového úradu. Signatúra Z 517/1. Dostupné z: http://www.vhu.sk/data/att/1469_subor.pdf
17. ŠVORC, P., 2006. *Sprievodca po historickom Prešove*. Prešov: UNIVERSUM. ISBN 80-89046-35-5.
18. ŠVORC, P., 1999. *Sprievodca po sakrálnych pamiatkach a cirkevnom živote Prešova*. Prešov: UNIVERSUM. ISBN 80-967753-4-0.
19. ŠVORC, P., 2003. *Príbehy starého Prešova*. Prešov: UNIVERSUM. ISBN 80-89046-14-2.
20. TANÁŠ, S., 2004. The cemetery as a Part of the geography of tourism.
21. ZAPLETAL, L., 1969. *Úvod do antropogénnej geomorfologie I*. 1.vyd. Olomouc: Universita Palackého v Olomouci.